

БЕЛАРУСКАЕ АСВАЕННЕ ЛАЦІНСКІХ НАЙМЕННЯЎ

ЗМІЦЕР САЎКА

Анатацыя: У тэксце Бібліі ўтрымліваецца вялікая колькасць уласных назваў (біблейскіх онімаў). У святле задачы ажыццявіць акадэмічны (навуковы пераклад, незалежны надканфесійны пераклад на беларускую мову), фанетычна-графічная адаптацыя, або асваенне, біблейскага анамастыкону ўяўляе з сябе асобную навуковую праблему. Для асваення лацінскіх онімаў сродкамі беларускае графікі прапаноўваецца інструкцыя, заснаваная на ўсталяванні лацінска-беларускіх адпаведнікаў для зычна-галосных спалучэнняў. Інструкцыя мае набыць шырэйшы практычны ўжытак – выкарыстоўвацца для асваення не толькі біблейскіх онімаў, але і любых лексічных фактаў лацінскае мовы, у тым ліку квазілацінізмаў.

Ключавыя словы: беларуская мова, біблейскія онімы, Біблія, квазілацінізмы, лацінізмы, лацінская мова, фанетычна-графічная адаптацыя, фанетычна-графічнае асваенне.

BELARUSIAN ADAPTATION OF LATIN PROPER NAMES

Abstract: The Bible text contains a large number of proper names. Phonetic and graphic adaptation of biblical names is a separate academic issue from the perspective of carrying out of independent scholarly non-confessional Belarusian translation of the Bible. We offer the instruction to translate Latin onima into Belarusian based on the establishing of Latin-Belarusian correspondences for consonant-vowel combinations. Alongside with the task of adaptation of biblical proper names, the instruction can also be used for any adaptation from Latin, including acquisition of supposed Latinisms.

Keywords: Belarusian Language, Bible, Biblical Proper Names, Latin Language, Latinisms, Phonetic and Graphic Adaptation, Supposed Latinisms.

Ніжэй прапаноўваецца праект інструкцыі для адаптацыі фактаў лацінскае мовы, найперш уласных назваў, сродкамі мовы беларускае. Праект прайшоў папярэдняе абмеркаванне ў межах Тэрміналагічнага семінара пры Лабараторыі навуковага і мастацкага перакладу і на секцыі “Беларуская Біблія: Праблемы і перспектывы навуковага перакладу” на III Міжнародным Кангрэсе даследчыкаў Беларусі (публікуецца ў скарочце).

Спалучэнні “зычны + галосны”

	А	ae, e, oe	i, y	о націскны і ў фіналях	о ненаціскны (апроч фіналяў)	u	перад зычным / у фіналі
	a = а-	ae-, e-, oe- = э-	i- = і-	o- = о-	o- = а-	u = у-	-
	<i>Ammianus</i> = Аміян	<i>Aetna</i> = Этна <i>Ennius</i> = Энніюс <i>Oeta</i> = Эта	<i>Isidorius</i> = Ізідорыюс	<i>Ora</i> = Ора <i>Aeolia</i> = Эолія	<i>Octavius</i> = Актавіюс	<i>Urgulanilla</i> = Ургулянілья	-
b	ba = ба	bae, be, boe = бэ	bi, by = бі	bo = бо	bo = ба	bu = бу	b = б
	Ballio = Балліён	Baecula = Бэкула Bellona = Бэллёна	Byzantium = Бізацыюм	Bostar = Бостар	Voionius = Ваёніюс	Burrus = Бур	Publius = Публіюс
c	ca = ка	cae, ce, coe = цэ	ci, cy = цы	co = ко	co = ка	cu = ку	c = к
	Carus = Кар	Caesar = Цэзар	Cincin- natus = Цынцын- нат	Copia = Копія	Cornelius = Карнэліюс	Curtius = Курцыюс	Flaccus = Флак
ch	cha = ха	chae, che, choe = хэ	chi, chy = хі	cho = хо	cho = ха	<chu = ху>	ch = х
	Charondas = Харонд	Chaeronea = Хэранэя Choerilus = Хэрыл	Chimaera = Хімэра Chytros = Хітр	chorus = хор	Choaspes = Хаасп	-	Gracchus = Гракх
d	da = да	dae, de, doe = дэ	di, dy = ды/-дзі ¹	do = до	do = да	du = ду	d = д
	Dardania = Дарданія	Daedalus = Дэдал	Diāna = Дыяна	Dodona = Дадона	Domitius = Даміцыюс	Duellona = Дуэллёна	Drusilla = Друзілья
f, ph	fa, pha = фа	fae, fe, foe, phae, phe, phoe = фэ	fi, fy, phi, phy = фі	fo, pho = фо	fo, pho = фа	fu, phu = фу	f, ph = ф

	A	ae, e, oe	i, y	o націскны i ў фіналях	o ненаціскны (апроч фіналяў)	u	перад звычайным / у фіналі
	Fabius = Фабіюс	Afer = Афэр Phaedrus = Фэдр	Philoxenus = Філэксэн	Folia = Фоля	Fortuna = Фартуна	Fulvius = Фульвіюс	Flavius = Флявіюс Sophonius = Сафроніюс
g	ga = га	gae, ge, goe = ге	gi, gy = гі	go = ро	go = га	gu = гу	g = г
	Galba = Гальба	Gaetulia = Гетулія Gellius = Гелліюс	Tragicus = Трагік	Gordius = Гордыюс	Gordianus = Гардыян	Regulus = Рэгул	Largus = Лярг
h	ha = га	hae, he, hoe = гэ	hi, hy = гі	ho = ро	ho = га	hu = гу	h = г
	Halaesa = Галеза	Haemus = Гэм Hera = Гэра	Hispania = Гіспанія	Hora = Гора	Horatius = Гарацыюс	Hunnus = гун	
j (= i)	ja (ia) = (/ь)²я	jae, je, joe (iae, ie, ioe) = (/ь)е	ji (ii) = (/ь)і	jo (io) = (/ь)ё	jo (io) = (/ь)ё	ju (iu) = (/ь)ю	i³ = й
	Ianiculus = Янікул Traianus = Траян	ieiunium = еюніум	injection = ін'ікцыё	Iovis = Ёвіс	Maior = Маёр	Iupiter = Юпітэр	Maius = Май
k	ka = ка	kae, ke, koe = цэ	ki, ku = цы	ko = ко	ko = ка	ku = ку	k = к
		Kaeso = Цэзон					
l	la = ля/ ла⁴	lae, le, loe = ле	li, ly = лі	lo = лё	lo = лё	lu = лю	l = ль/-л
	Claudius = Кляўдыюс	Valerius = Валерыюс	Plinius = Плініюс Olympus = Алімп	Blossius = Блэсіюс	Velox = Вэлёкс	Lucifer = Люцыфэр	Vulgata = Вульгата Romulus = Ромул
m	ma = ма	mae, me, moe = мэ	mi, mu = мі	mo = мо	mo = ма	mu = му	m = м
	Marcus = Марк	Mercurius = Мэрку- рыюс	Aemilianus = Эміліян	Moschus = Мосх	Modestus = Мадэст	Murcia = Мурцыя	Pomponius = Пампоніюс
n	na = на	nae, ne, noe = нэ	ni, nu = ні	no = но	no = на	nu = ну	n = н
	Murena = Мурэна	Naevius = Нэвіюс	Dionysius = Дыёнісіюс	Aenoria = Энопія	Novatus = Нават	Minutius = Мінуцыюс	Antonius = Антоніюс
p	pa = па	paе, pe, poe = пэ	pi, pu = пі	po = по	po = па	pu = пу	p = п

	А	ae, e, oe	i, y	o націскны i ў фіналях	o ненаціскны (апроч фіналяў)	u	перад звычайным / у фіналі
	Pan- theon(um) = Пантэон	Pedius = Пэдыюс	Pupius = Пупіюс	Portius = Порцыюс	Portunus = Партун	Apulia = Апулія	Mopsus = Мопс
qu ⁵	qua = ква	quae, que, quoe = квэ	qui = кві	quo = кво	quo = ква	qui = кву	-
	aqua = аква	equester = эквэстэр	Aquileia = Аквілея	Quodseme- larrripides = Кводсэмэ- лярыпід	quotidianus = кватыдыянус	equula = экула	-
r(h)	r(h)a = ра	rae, r(h)e, roe = рэ	r(h)i, r(h)y = ры	r(h)o = ро	r(h)o = ра	r(h)u = ру	r = p
	Tranquillus = Транквіл Rhada- manthus = Радамант	Remus = Рэм Rhea = Рэя	Crixus = Крыкс Rion = Рыён	Aurora = Аўрора Rhoda = Рода	Proserpina = Празэрпіна Rhodora = Радопа	Brutus = Брут	Carda = Карда
s	sa = са/за ⁶	sae, se, soe = сэ/зэ	si, sy = сі/зі	so = со/зо	so = са/за	su = су/зу	s = c/-з
	Sabina = Сабіна Vipsanius = Віпсаніюс Maesa = Мэза	Seneca = Сэнэка Volusenus = Валюзэн	Considius = Кансідыюс Sym- machus = Сімах Asia = Азія	Sollius = Солліюс Naso = Назон	Solonium = Салёніюм	Sulpicia = Сультыцыя	Scipio = Сцыпіён Galaesus = Галез
ss	ssa = са	ssae, sse, ssoe = сэ	ssi, ssy = сі	sso = со	sso = са	ssu = су	ss = c
	Issa = Іса	Ossaeus = Асэй	Cassius = Касіюс	Assorum = Асор	Assorinus = Асарын	pressure = прэсура	Crassus = Крас
su	sua = сва	sue = свэ	sui = сві	< suo = суо > ⁷	< suo = суа >	< suu = суу >	-
	Suada = Свада	Suetonius = Свэтоніюс	suilla = свілля	suo = суо	-	suum = суум	-
t(h)	t(h)a = та	tae, t(h)e, toe = тэ	ti = ты/ цы/-ці ⁸ ; thi, thy = ты/-ці	t(h)o = то	t(h)o = та	t(h)u = ту	t(h) = т
	Jugurtha = Югурта	Terentius = Тэрэн- цыюс Theocritus = Тэакрыт	Atilius = Атыліюс Martialis = Марцыял Thym- braeus = Тымбрэй	Gnato = Гнатон	Antoninus = Антанін	Thurinus = Турын	Thrasyllus = Трасіл
v	va = ва	vae, ve, voe = вэ	vi, vy = ві	vo = во	vo = ва	vu = ву	-
	Valgius = Вальгіюс	Vergilius = Вэргіліюс	Vitruvius = Вітрувіюс	Volupia = Валупія	Vopiscus = Вопіск	Vulgata = Вульгата	-

	А	ae, e, oe	i, y	о націскны і ў фіналях	о ненаціскны (апроч фіналяў)	u	перад звычайным / у фіналі
x	ха = кса	хае, хе, хое = ксэ	хі, ху = ксі	хо = ксо	хо = кса	ху = ксу	х = кс
	Xanthippus = Ксантип	Buxentum = Буксэнт	Ixion = Іксіён	Axona = Аксона		axungia = аксунгія	Sextus = Сэкт
z	за = за	зае, зе, зое = зэ	зі, зу = зі	зо = зо	зо = за	зу = зу	z = з
	Azan = Азан	Zetus = Зэт	Uzita = Узіта, Zygia = Зігія	Zoster = Зостэр	Zoilus = Зайл	"Zuma" = "Зума"	

¹ У фіналях.

² Тут і далей у гэтым радку: напісанні з *'*/ь датычаць пазіцыі пасля зычных.

³ Пасля галоснага перад неперадавальнаю фіналлю.

⁴ У фінальных спалучэннях **-ula, -ola**.

⁵ Літара **q** выкарыстоўваецца толькі ў спалучэнні з наступнаю **u**.

⁶ У інтэрвакальным становішчы (паміж галоснымі ды пасля галосных перад **m**) **s = з**, у астатніх выпадках (у тым ліку паміж дыфтонгам і галосным або галосным і дыфтонгам) = **с**, напр.: *Vespasianus* = *Вэспасіян*, дзе пасля **s** ідзе дыфтонг **ia**.

⁷ Ламаныя дужкі абазначаюць, што спалучэнне рэдкае і ўласных імёнаў з ім выявіць не ўдалося.

⁸ Спалучэнне **ti** перад любым галосным традыцыйна перадаецца як **цы** пасля любых зычных ці галосных, апроч выпадкаў **sti, tti, xti**, дзе яно адаптуецца адпаведна як **сты, ты, ксты**, а на канцы слова – як **-сці, -ці, -ксіці**. Спалучэнне **-ti** на канцы слова перадаецца як **-ці**.

Спалучэнні галосных (пасля зычных, у межах аднае марфемы)

au = аў: *Aulus* = *Аўл*, *Aurelius* = *Аўрэліюс*

eu = эў: *Eusepius* = *Эўсэпіюс*

ia = ія/ыя (пасля зацвярдзелых і **д, т**): *Iunianus* = *Юніян*, *Placidia* =

Пляцыдыя

ie = іе/ые (пасля зацвярдзелых і **д, т**): *Avienus* = *Авіен*, *Hieronimus* = *Гіеранім*, *Labienus* = *Лябіенус*

io = іё/ыё (пасля зацвярдзелых і **д, т**): *Pollio* = *Палліён*

ioe = іе/ые (пасля зацвярдзелых і **д, т**): *dioecesis* = *дыецэзіс*

iu = ію/ыю (пасля зацвярдзелых і **д, т**): *Statius* = *Стацыюс*

ui = уі: *Duilius* = *Дуіліюс*

uu = уў (апроч пазіцыі пасля **q** і ў фіналі)

У грэцызмах у спалучэннях з пачатковым **i** на месцы гэтае літары можа быць **у**, аднак вынікі адаптацыі будуць тоесныя: *Nyacinthos* = *Гіяцынт*.

Падвойныя зычныя:

bb = б: *Obba* = *Оба*

cc = к (перад **a, o, u**) / **кц** (перад **ae, e, oe, i, y**): *Accius* = *Акцыюс*

dd = д: *addax* = *адакс*

ff = ф: *Suffenus* = *Суфэн*, *Uffugum* = *Уфуг*

gg = г: *aggressor* = *агрэсар*

ll = лл(ь)/-л: *Gallio* = *Галліён*, *Sallustius* = *Саллюстыюс*, *Sulla* = *Сулля*

mm = м: *Commodus* = *Комод*, *Mummus* > *Муміюс*, *Nammejus* > *Намэй*

nn = нн/-н: *Annia* = *Аннія*, *Cinna* = *Цынна*

pp = п: *Agrippa* = *Агрыпа*

rr = р: *Arrius* = *Арыюс*, *Verres* = *Вэрэс*

tt = т: *Attica* = *Атыка*

Асаблівасці адаптацыі лацінізмаў

Звычайна адаптацыя матэрыялу з большыні моваў свету адбываецца паводле пачатковае формы, пры гэтым іншыя граматычныя формы (ускосных склонаў, множнага ліку і гэтак далей) пад увагу не бяруцца. Традыцыя асваення фактаў з антычных моваў – грэчкай і лацінскай – іншая.

У лацінскай мове назоўнік можа мець дзве розныя асновы – пачатковай формы (назоўнага склону адзіночнага ліку) і ўскаснай формы (ускосных склонаў адзіночнага ліку і ўсіх склонаў множнага ліку, у тым ліку назоўнага). Розныя асновы (яны адрозніваюцца апошнімі гукамі) маюць назоўнікі 3 скланення, іх граматычная прыкмета – канчатак **-is** у родным склоне. І менавіта аснова ўскасных склонаў выступае ў якасці зыходніку пры асваенні онімаў, што знайшло адлюстраванне ў падраздзеле “Фіналі” (гл. ніжэй). Аднак у жорсткае правіла пры традыцыйным асваенні такі падыход не ператварыўся – некаторыя імёны замацаваліся ў пачатковай форме: *rex, regis* > *рэкс* і *Рэкс*.

Таксама традыцыйна адаптацыя закранае і граматычны бок слова: прыкладам, калі зыходнік асабовага імя канчаецца на **-e**, то пры асваенні ён звычайна набывае канчатак **-a**: *Berenice* > *Бэрэніка*; зыходна множныя тапонімы ператвараюцца ў множналікавыя і пры адаптацыі, што прыводзіць да змены іх арыгінальнага аблічча, але забяспечвае ім магчымасць скланяцца ў мове-рэцыпіенце: *Cannae* > *Канны*.

Фіналі

зычны + **-as** (у грэцызмах), **-is** = зычны: *Eraminondas* = *Эпамінонд*, *Tiberis* = *Тыбэр*, *Martialis* = *Марыял*

-**(a)ea** = **-ея**: *Graea* = *Грэя*, *Heraclea* = *Гэраклея*
-eum, -eus (-aeus) = **-эй** (пасля **l** – **-ей**): *Annaeus* = *Аннэй*, *Coliseum* = *Калізэй*, *Gnaeus* = *Гнэй*
 галосны + **-ia** = галосны + **я**: *Aquileia* = *Аквілея*
 зычны + **-ia** = зычны + **-ія/-ыя**: *Etruria* = *Этрурыя*, *Harmonia* > *Гармонія*
 зычны + **-ium, -ius** = зычны + **-іюм, -іюс**: *Capitolium* = *Канімоліюм*, *Latium* = *Ляцыюм*, *Iulius* = *Юліюс*
 галосны + **-ium, -ius** = галосны + **й**: *Gaius* = *Гай*
-ola = **-ола**: *Vola* = *Бола*
-ua = **-уя**: *Carua* = *Капуя*
-ula = **-ула**: *Caligula* = *Калігула*
 зычны + **-um, -us** = зычны: *Hiberus* = *Гібэр*, *Priscus* = *Прыск*, *Titus* = *Тыт*; у т. л. калі ў якасці зычнага выступае **i**: *Pompeius* = *Пампэй*
-uum, -uus = **-уум, -уус**: *perpetuum* = *пэрпэтуум*

Назоўнікі 3-га скланення (яго прыкмета – наяўнасць у родным склоне канчатка **-is**) традыцыйна асвойваецца, выходзячы з формы ўскосных склонаў:

-as (у лацінізмах) = **-ат**: *Maecenas*, *-atis* = *Мэцэнат*
-o = **-он(а)**: *Cato*, *-onis* = *Катон*; *Juno*, *-onis* = *Юнона*, *Nero*, *-onis* = *Нэрон*; *Otto*, *-onis* = *Атон*
-os (у лацінізмах) = **-от**: *Nepos*, *-otis* = *Нэпом*
-us = **-эра**: *Venus*, *-eris* = *Вэнэра*
-x (< g + s) = **-г**: *Dumnorix*, *-igis* = *Думнарыг*
-x (< k + s) = **-кс**: *Velox*, *-ocis* = *Вэлёкс*